Zanîngeha Neteweyên Yekbûyî
Enstîtûya Av, Jîngeh û Tenduristiyê

KURTENIVÎSA SIYASETÊ

Mijdar 2025

Ji Şer Ber bi Aştîyê: Bêçekkirina PKK'ê û Potansiyala Kesk a Aştiyê li Rojhilata Navîn

Peyamên Sereke

- Şerê li Rojhilata Navîn, bi taybetî li herêmên Kurdî, bandorên kûr li ser jîngehê çêdike. Ev wêrankirina ekolojîk encamek kêm-naskirî ye û ajokarê pevçûnan e.
- Bêçekkirina Partiya Karkerên Kurdistanê (PKK) li herêmê derfeteke bêhempa pêşkêş dike ji bo entegrekirina Dadweriya Veguhêz a Kesk (Green Transitional Justice -GTJ) bi rêya veguheztina ji wêrankirina jîngehê ber bi restorasyona ekolojîk di hewldanên avakirina aştiyê de.
- GTJ ji bo çareseriya wêrankirina jîngehê û newekheviya struktural çarçoveyek krîtîk pêşkêş dike.
- Dadweriya veguhêz a kevneşop ji ber meylên xwe yên antroposentrîk û qanûnî nikare zirara jîngehê çareser bike. Ev valahî dikare bi tevlêkirina dadweriya jîngehê wekî hêmanek bingehîn a başbûna piştî şer, di nav de naskirina qurbaniyên mirovî û ne-mirovî, were çareser kirin.
- Bidestxistina aştiyeke mayînde pêwîstî bi tevlêbûna ekolojîk, beşdariya civakê û hevkariya dersînor heye. Ev yek girîngiya stratejîk hem ji bo pêkanînê û hem jî ji bo fînansekirinê hewce dike.

Kurteya Rêvebirinê

Ev kurtenivîsa siyasî, entegrekirina krîtîk a dadweriya jîngehê di pêvajoya aştiyê ya nûkirî di navbera Partiya Karkerên Kurdistanê (PKK) û Komara Tirkiyeyê de, ku di Tîrmeha 2025an de bi qonaxa yekem a bêçekkirina PKKê gihîşt lûtkeyê, pêşniyar dike. Li ser bingeha çarçoveyeke berfirehtir a Bêçekkirin, Bêmobîlîzekirin û Ji Nû Ve Entegrasyonê (Disarmament, Demobilization, and Reintegration- DDR) di çarçoveyên veguhêz de, ev kurtenivîs piştgirî dide têgeha Dadweriya Veguhêz a Kesk (GTJ), ku nêzîkatiyek ji bo çareserkirina mîrateyên ekolojîk ên pevçûnên çekdarî ye. GTJ, dadweriya jîngehê dixe nav pêvajoyên ji nû ve avakirina piştî şer, ji bo restorasyona ekolojîk, bihêzkirina civakê û naskirina qurbaniyên ne-mirovî yên şer diparêze. Ev kurtenivîsa siyasetê îdia dike ku mekanîzmayên dadweriya veguhêz ên kevneşopî zirarên li ser jîngehê paşguh dikin; domdarî û berxwedana ekolojîk di rojevên avakirina aştiyê de bihewîne pêşniyaran pêşkêş dike. Bi navendîkirina pirsgirêkên jîngehê, GTJ dikare rêyek veguherîner ber bi aştiyek berfireh û mayînde ve pêşkêş bike.

Derfetek Dîrokî Ber Bi Aştîya Kesk ve

Di 11ê Tîrmeha 2025an de, di merasîmeke sembolîk de li nêzî Silêmaniyê li Herêma Kurdistana Iraqê (HRI), sî

çekdarên PKKê - 15 jin û 15 mêr - çekên xwe danîn û şewitandin. Ev çalakî, ku rayedarên herêmî, nûnerên civaka sivîl, rojnamevan û çavdêrên navneteweyî beşdar bûn, gava yekem a giştî di pêvajoya fermî ya bêçekkirina PKKê de nîşan da. Merasîm encama bangewaziya rêberê PKKê Abdullah Ocalan a di Sibata 2025an de bû, ku bû sedema ragihandina wî ku PKK dê di Gulana 2025an de têkoşîna xwe ya çekdarî ya çil salan li dijî Komara Tirkiyeyê bi dawî bike. Di daxuyaniya ku di çalakiyê de hat xwendin, PKKê got: "Ji bo ev armanc pêk were em îro di huzûra we de bi îradeya xwe a azad çekên xwe îmha dikin. Ev gava em davêjin, di serî de jin û ciwan, li tevahiya gelê me, gelên Tirkiyê û Rojhilata Navîn pîroz be. Hêvî û bendewariya me ew e ku bibe wesîleya pêkanîna aştî û azadiyê."[1]

Ev kêlî ne tenê di dîroka PKKê de, lê di heman demê de di rêça giştî ya pirsgirêka Kurd li Rojhilata Navîn de, ku Komara Tirkiyeyê, Komara Iraqê, Komara Erebî ya Sûriyeyê û Komara Îslamî ya Îranê digire nav xwe, xala werçerxê temsîl dike. Ev pêşketin destpêka veguherînek ji şerê çekdarî ber bi aştiyê, û dibe ku ji wêrankirina jîngehê ber bi edaleta jîngehê ve, ne tenê li Tirkiyeyê, lê di heman demê de li seranserê herêma berfirehtir- guhartinek tevlihev û ne diyar nîşan dide.

Her çend girîngiya xwe sembolîk be jî, merasîma çekdanîna li Silêmaniyê bi îhtîmaleke mezin gava yekem di veguherînek dirêj û hesas temsîl dike. Veguhestina ji şerê çekdarî bo pergalek siyasî ya aram û aştiyane ne tenê meseleya radestkirina çekan e - ew pêvajo, ji nû ve avakirina baweriyê, saziyên demokratîk ên berfireh û berpirsiyar , û bi awayekî watedar li ser sekinandina gilî û gazindên mayînde hewce dike.

Ev kurtenivîsa siyasetê, dibêje ku, ji bo pêkanîna aştiyek bi rastî jî adil û mayînde, divê aliyên jîngehê bi awayekî eşkere di pêvajoya aştiyê ya piştî şerê di navbera PKK û Tirkiyeyê de werin entegrekirin, bal dikşîne ser wan bandorên berfirehtir ên vê yekê li ser dadweriya ekolojîk û aramiya herêmî li Rojhilata Navîn.

Bi dehsalan şer û pevçûn bûne sedema zirarên kûr ên jîngehê, di nav de şewitandina daristanan, qirêjbuyîna çavkaniyên avê û bi giranî leşkerîkirîna peyzajan. Her ku pêvajoya aştiyê pêşve diçe, ev kurtebir pêşniyar dike ku rêbaza Dadweriya Veguhêz a Kesk (GTJ) were entegrekirin - çarçoveyek pêşverû ku vejandina jîngehê di nav lihevhatina piştî pevçûnê, demokratîkbûnê û avakirina aştiyê ya domdar de entegre bike.[2]
GTJ, bi vî awayî armanc dike ku rêyek veguherîner ber bi aştiyekberfireh û mayînde veke; piştrast dike ku jîngeh ne tenê windahiyek jibîrkirî ye, lê stûnek bingehîn a aramî û serfiraziya pêşerojê ye.

Keskkirina DDR'ê: Pîvanên Jîngehê yên Veguherînên Piştî Şer

Pêvajoya bêçekkirin, bêmobîlîzekirin û ji nû ve entegrasyonê (DDR) pêkhateyeke girîng a avakirina aştiyê ya piştî pevçûnê ye û ji bo piştgiriya veguhestina şervanên berê bo jiyana sivîl hatiye sêwirandin. Ev pêvajo bi gelemperî ji sê qonaxên bi hev ve girêdayî pêk tê: bêçekkirin, bêmobîlîzekirin û ji nû ve entegrasyon; bêçekkirin, ango komkirin û tunekirina çekan; bêmobîlîzekirin, ango veqetandina fermî ya şervanan ji komên çekdar; û ji nû ve entegrekirina civakî û aborî ya şervanên berê di nav civakê de. Di mînaka PKKê de, biryara bêçekkirinê ya 2025an destpêka pêvajoyeke DDR ya tevlihev temsîl dike ku divê bi baldarî were birêvebirin. Ji ber hebûna PKKê ya der sînor û rehên wê yên îdeolojîk ên kûr, divê hewldanên ji nû ve entegrekirinê ne tenê bi piştgiriya aborî ve sînordar bin; divê ew naskirina siyasî, piştgiriya psîkososyal û pêvajoyên lihevhatinê yên li ser bingeha civakê jî di nav xwe de bigirin. Herwiha, pêvajoya DDR ya ku di vê çarçoveyê de were meşandin divê bi hesasiyeta ekolojîk were birêvebirin; divê mîrata jîngehî ya şer were naskirin û şervanên berê di rolên ku beşdarî restorasyona ekolojîk û avakirina aştiyê dibin de werin piştgirîkirin.

Gelek Grûpên Çekdar ên Ne-Dewletî (Non-State-ArmedGroup, NSAG) li çaraliyê cîhanê bi awayekî çalak hişmendiya jîngehê, polîtîka û çalakiyên xwe dixin nav ajendayên xwe yên berfirehtir ên dij-kolonyal û/an jî xwerêvebirinê.[3]

NSAGên weha di pêkanîna ajandayên xwe de meyleke jîngehparêzî bi karanîna tevlihevkirina giliyên jîngehê bi giliyên etnîkî, xwecihî, an neteweyî re, û fikarên ekolojîk

PKK di sala 1978an de ji aliyê Abdullah Öcalan ve bi armanca avakirina dewleteke serbixwe ya Kurdî hate damezrandin. Serhildana çekdarî ya PKKê li dijî dewleta Tirkiyeyê di sala 1984an de dest pê kir û ji wê demê ve bûye sedema mirina zêdetirî 40,000 kesan, koçberbûna berfireh û wêrankirina bi hezaran gundan. Bi demê re, nemaze ji salên 1990î vir ve, rêxistinê armancên xwe guherand bo daxwaza xweserî û mafên çandî ji bo Kurdên li Tirkiyeyê. Her çend ji aliyê Tirkiye, Dewletên Yekbûyî û Yekîtiya Ewropayê ve wekî rêxistineke terorîst hatiye destnîşankirin jî, PKK di nav hin beşên nifûsa Kurd de li Tirkiye, Iraq, Sûriye û hin deverên Îranê piştgiriyek girîng werdigire.

dikin beşek yekgirtî ya têkoşînên xwe yên siyasî ne ku mijarek cuda an duyemîn be. Têkoşînên li ser cudahiya çandî, nasnameya etnîkî û xweseriya herêmî her ku diçe dînamîk û vegotinên pevçûnên jîngehê şekil didin. Ev têkoşîn ne tenê li ser gihîştina çavkaniyan an parastina ekolojîk in; ew di heman demê de daxwazên ji bo hêz, naskirin û edaletê jî vedihewîne.

Di vê çarçoveyê de, têgeha nijadperestiya ekolojîk (ku wekî nijadperestiya jîngehê an eko-nijadperestî jî tê zanîn) ji bo danasîna rûbirûbûna nehevseng a kêmneteweyên etnîkî, olî û nijadî bi zirara jîngehê re tê bikar anîn.[4] Ev zirar ne tesadufî ye; ew pir caran encama têkiliyên hêzê yên neyeksan, mîrata kolonyal û tundûtûjiyê ye.[5] Leşkerîkirin û şer zirarên girîng ên jîngehê dane daristanan, çeman, biyolojîkên cihêreng, erdên çandiniyê, jîngehên din ên xwezayî û peyzajên çandî. Lêbelê, ev wêrankirina jîngehê pir caran ji hêla dewletan ve tê paşguhkirin an rewakirin, wekî beşek neçar a dijserhildan an pêşkeftinê tê pêşkêş kirin. Wekî din, tevger û berxwedana jîngehê têne krîmînalîzekirin, wekî hêmanên sûc têne xuyang kirin.

Di bin siya van rastiyan de, pêwîstiyeke mezin heye ku têkiliya di navbera jîngeh, aştî û şer ji nû ve were nirxandin.[6,7] Wekî ku lêkolîner hişyar dikin, avakirina aştiyê ya jîngehê carinan dikare wekî amûrek veşartinê xizmet bike - nakokiyan bêpolitize bike, civakan ji cih û warên wan derxîne, an jî wêrankirina jîngehê girantir bike. [8] Ji bo derbaskirina van xefikan, zanyar û pratîsyen paradîgmaya ekolojiya aştiyê pêşniyar dikin – ev nêzîkatî armanc dike ku hişmendiya jîngehê bi hişmendiyek aştiyê ya berfirehtir re bike yek.[9] Ev jî tê vê wateyê ku divê jîngeh wekî pêkhateyek bingehîn a avakirina aştiyê, çareserkirina nakokiyan û pêvajoyên tevlêbûnê were hesibandin.

Nêzîkatiya jîngehê ya PKKê - bi tekezî li ser xweseriya herêmî, berpirsiyariya ekolojîk û azadiya zayendî - modelek potansiyel ji bo avakirina aştiyê ya holîstîk pêşkêş dike. Ev vîzyon bi gelek awayan hem li deverên gundewarî û hem jî yên bajarî deng vedaye: rêxistinên jîngehî û ekolojîk, civakên herêmî û baroyên herêmî bi awayekî çalak li hember zirara jîngehê li ber xwe didin. Lêbelê, pêkanîna vê vîzyonê tenê bi rêya bêçekbûnê nayê bidestxistin. Pêkhatina wî, nêzîkatiyek dadweriya veguherîner pêwîst e – ev jî divê dadweriya veguhêz a kesk di nav xwe de bigire û berpirsiyariya hemî aktoran misoger bike.

Pênasekirina Pirsgirêkê

Dadweriya veguhêz tê wate ya civakên ku bi mîrateyên tundûtûjiya girseyî, zext û neheqiya sîstemîk re rû bi rû dimînin mekanîzmayên ku di demên veguhêztina siyasî de bikar tînin.

Ev mekanîzma komîsyonên rastiyê, darizandinên cezayî, tezmînat û reformên sazûmanî dihewîne, û armancên wan misogerkirina hesabdayînê, pêşxistina lihevhatina civakî û piştgirîkirina veguherîna demokratîk e.[10-11] Lêbelê, dadweriya veguhêz a kevneşopî, ji ber sînorkirinên xwe yên girîng, bi taybetî dema ku dor tê ser zirara jîngehê, bi berfirehî tê rexne kirin.

Lêkolîner bal dikşinin ser pênc pirsgirêkên sereke yê têkildarî çarçoveya dadweriya veguhêz a heyî:

- Nêzîkatiya Mirov û Ewro-navendî: Dadweriya veguhêz a kevneşop mirov digre navendê û li ser kevneşopiyên hiqûqî yên Ewro-navendî hatiye damezrandin. Ev nêzikatî, têgihiştina dadwerî û jîngehê ya gelên xwecihî û civakênne-rojavayî dûrdixe.

- Nêzîkatiya Teng a Navend-Hiqûqî: Dadweriya veguhêz, li ser sekinandina berpirsiyariya sûc û reformên qanûnî, Ew zirarên jîngehê yên kêm xuya an normalîzekirî yên ku li derveyî pergalên qanûnî yên heyî ne, paşguh dike.

- Paşguhkirina Newekheviyên Avahiyî: Pirsgirêkên sîstemîk ên demdirêj ên wekî nijadperestiya jîngehê û desteserkirina çavkaniyan li derveyî çarçoveya dadweriya veguhêz dimînin û piştî pevçûnê jî berdewam dikin.

- Bi Modelên Pêşveçûna Neoliberal re Lihevhatin: Pêvajoyên ji nû ve avakirina piştî şer, li şûna vejandina ekolojîk pêş bixin, bi pejirandina nêzîkatiyên neoliberal ku pîşesaziyên derxistinê û binesaziyê dikarin zirara jîngehî û civakî zêde bikin.

Dadweriya Veguhêz a Kesk: Çarçoveyek ji bo Restorekirina Jîngehê ya Piştî Şer

Ji bo bersiva van sînordarkirinan, Dadweriya Veguhêz a Kesk (GTJ) sînorên edaletê fireh dike da ku wêrankirina jîngehê û sererastkirina ekolojîk jî di nav xwe de bigire, û nêzîkatiyek kesk ji bo edaleta veguhêz bîne şeş prensîbên bingehîn destnîşan dike ku[2]:

I. Dadweriya veguhêz a kesk divê dij-kolonyal be divê ew hem di rêveberiya jîngehê û hem jî di pêvajoyên dadweriyê de bi mîrateyên kolonyal re rûbirû bibe û wan ji holê rake. Ev yek pêwîstî bi dekolonîzekirina zanînê heye; ew tê de derbasbûna gerdûnîyên nedîtbar ji bo tevlîkirina zanînên Başûrê Cîhanî û Gelên Xwecihî ya pêvajoyê vedihewîne. Bi pejirandina van têgihîştinên alternatîf ya li ser tundûtûjî, zirar û sûc, dadmendî ji hêla çandî ve girîng dibe û bi bandor newekheviyên hêzê yên dîrokî çareser dike.

II. Dadweriya veguhêz a kesk divê dewlet-navendî nebe—divê were zanîn ku dadwerî ne tenê bi rêya saziyên dewletê, lê di heman demê de ji hêla civakan ve jî dikare were bicîhanîn. Ev nêzikatiya berfireh, rê dide civakên herêmî ku pirsgirêkên

ku ew pê re rû bi rû dimînin destnîşan bikin û çareseriyên guncaw bibînin. Bi vî awayî dadwerî, li hember ezmûnên jiyanî hestiyartir û li hember destwerdanên ji jor ve têne ferzkirin berxwedêrtir dibe.

III. Mexdûriyet divê tenê ne bi mirovan re sînordar be -divê ekosîstem, ajal û hebûnên ne-mirovî jî wekî qurbaniyên tundûtûjiyê werin dîtin. Ev nêzikatî têgihîştina kevneşopî ya mexdûriyetê ya ku mirov-navendî ye berfireh dike, û têgihîştineke holîstîktir a zirarên şer û şêweyên berfirehtir ên tezmînatê dihêle ku ji tezmînatên sade ji bo mirovan wêdetir biçin.

IV. Dadwerî, ne tenê mekanîzmayek e, pêvajoyek e- divê dadwerî berdewam, beşdar û li gorî rastiyên ekolojîk û civakî yên guherbar de bersivkar be. Ev prensîb ji nêzîkatiyên qanûnî yên yekcarî wêdetir diçe û tevlêbûnek dînamîk û berdewam bi edaletê re teşwîq dike. Ew qebûl dike ku vejîna civakî û ekolojîk karekî demdirêj e.

V. Neolîberalîzm ne neçar e- pêvajoyên başbûnê yên piştî pevçûnê divê modelên aborî yên xwe-berjewendîdar red bikin; divê pêşîniya domdarî û wekheviyê bidin. Ev yek entegrasyona modelên aborî yên alternatîf ên li ser bingeha parastina jîngehê û kontrola demokratîk a aboriyê dihewîne. Ji ber vê yekê, vejandina aborî li ser hesabê yekparçeyiya ekolojîk an refaha civakê pêk nayê.

VI. Lêgerîna dadweriya holîstîk hêja ye - her çend ne bêkêmasî be jî, hewldanên ji bo hevgirtina dadweriya ekolojîk, civakî û siyasî pêwîst û watedar in. Qebulkirina têkiliya di navbera mirov û refaha ekolojîk de, bi destgirtina têkiliya di navbera hemû şêweyên jiyanê û şêweyên dadweriyê rê li ber encamên aştiyê yên berfirehtir û domdartir vedike.

Di rewşa Kurdan de, wêrankirina jîngehê encamek girîng a pevçûna dehsalan bûye. Dadweriya Veguhêz a Kesk (GTJ) çarçoveyek bihêz pêşkêş dike ji bo naskirin û sererastkirina zirara ekolojîk. Ew piştgiriyê dide restorasyona bi pêşengiya civakê, belgekirina şîdeta jîngehê, û tevlêkirina qurbaniyên ne-mirovî di pêvajoyên edaletê de.

Pêşniyarên Siyasetê

Ji bo ku pêvajoya aştiyê ya nû ya di navbera Tirkiye û PKKê de bibe aştiyek erênî ku ne tenê tundûtûjiyê bi dawî bike, lê di heman demê de mîrata şer a strukturel û ekolojîk jî çareser bike, pêşniyarên polîtîkayê yên jêrîn têne pêşkêş kirin:

1. Entegrasyona Dadweriya Jîngehê di Pêvajoyên Aştiyê de

Pirsgirêkên jîngehê divê ji dîrokê wekî pirsgirêkên duyemîn veguherin pêkhateyên sereke yên pêvajoya aştiyê. Ev yek veguherînek sîstematîk di awayê birêvebirina danûstandinan de hewce dike.

a. Tevlîkirina Dadweriya Jîngehê di Danûstandinên Aştiyê de: Divê pirsgirêkên jîngehê wekî pêkhateyên bingehîn ên pêvajoya aştiyê werin destgirtin. Tîmên danûstandinê divê pisporên jîngehê, kesên xwedî zanîna ekolojîk a herêmî û aktorên civaka sivîl di nav xwe de bigirin. Bi vî awayî zirarên ekolojîk têne naskirin û dikarin di peymanên pêşerojê de werin destgirtin.

b. Naskirin û Belgekirina Wêrankirina Jîngehê: Divê zirara jîngehê ya ku ji ber dehsalan pevçûnên çekdarî çêbûye -wek mînak birîna daristanan, qirêjiya avê, xirabûna axê û windabûna biyolojîkî- bi eşkereyî were qebûlkirin. Ji bo piştgiriya vê pêvajoyê, divê li ser daneyên ekolojîk û bîra çandî mekanîzmayên heqîqet û bîrê yên li ser şahidiyên civakê werin damezrandin.

c. Pejirandina Çarçoveya Dadweriya Veguhêz a Kesk: Siyasetmedar û aktorên navneteweyî divê pêvajoyên başbûnê yên piştî şer li ser prensîbên Dadweriya Veguhêz a Kesk (GTJ) ava bikin. Ev prensîb, têgeha dadweriyê ku wêrankirina jîngehê, sererastkirina ekolojîk û mexdûriyeta navbera cureyan jî di nav xwe de digre berfireh dikin. Ev çarçove dikare di nav hewldanên avakirina aştiyê de ji bo çareserkirina zirara ekolojîk wekî beşek ji pêvajoyek başbûnê ya berfirehtir û domdartir were entegrekirin

d. Pêşvebirina Aştiya Erênî bi rêya Beşdariya Ekolojîk: Hewldanên avakirina aştiyê divê ji têgeha "aştîya neyînî" ku tenê nebûna tundûtûjiyê nîşan dide derbas bibin, û nêzîkatiyek aştiya erênî ku edaleta civakî, vejandina ekolojîk û beşdariya demokratîk di nav xwe de digire, bipejirînin. Divê xweza ne tenê wekî qurbaniyek şer, lê di heman demê de wekî subjeyek avakirina aştiyê jî were naskirin.

2. Pêşvebirina Restorasyona Civakî û Rêvebiriya Çavkaniyên Dadperwer

Aştiya domdar pêdivî bi bihêzkirina civakên herêmî û avakirina rêveberiyeke dadperwer li ser çavkaniyên xwezayî heye.

a. Piştgiriya Restorasyona Ekolojîk a li ser bingeha Civakê: Projeyên restporasyona jîngehê li deverên

ku ji ber pevçûnan bandor bûne divê ji hêla civakên herêmî û xwecihî ve werin birêvebirin. Divê ev destpêşxerî ji bo vejandina ekolojîk, berdewamiya çandî û debara domdar pêşîniyê bidin, û divê ji ajendayên pêşveçûnê yên ji jor ber bi jêr werin parastin.

b. Misogerkirina Gihîştina Dadî bo Çavkaniyên Xwezayî: Divê pêkhateyên birêvebirina piştî şer gihîştina wekhev ûberfireh a erd, av, daristan û çavkaniyên din ên xwezayî garantî bikin. Ev divê jiholêrakirina polîtîka û pratîkên cudakar ên ku di dîrokê de hin civak - bi taybetî komên bêdewlet an xwecihî - ji holê rakirine, di nav xwe de bigire.

c. Pêşvebirina Hevkariya Jîngehê ya Der-Sînor: Ji ber xwezaya bêsînor a ekosîsteman û xwezaya herêmî ya herêma Kurdan, hevkariya jîngehê di navbera dewletên cîran de pir girîng e. Çavdêriya jîngehê ya hevbeş, rêveberiya çavkaniya avê û stratejiyên adaptekirina avhewayê dikarin wekî tedbîrên avakirina baweriyê xizmet bikin û beşdarî aştiya demdirêj bibin.

d. Xurtkirina Strukturên Rêvebiriya Herêmî û Kevneşopî: Avakirina aştiyê û rêveberiya jîngehê divê li ser bingeha xwedîderketin û rewatiya bingehîn di asta herêmî an civakê de be. Pêvajoyên dadweriya veguhêz divê kapasîteya herêmî xurt bikin û avahiyên serokatiya kevneşopî di nav hewldanên avakirina aştiyê de entegre bikin da ku çareseriyên taybetî yên çarçoveyê, tevlêbûn û domdariya demdirêj misoger bikin.

3. Xurtkirina Parastin û Berpirsiyariyê

Damezrandina mekanîzmayên parastin û hesabdayînê yên bihêz ji bo bidestxistina dadweriya jîngehê di çarçoveya piştî pevçûnan de pir girîng e.

a. Parastina Parêzvanên Jîngehê û Zanîna Ekolojîk: Divê parastina yasayî û fîzîkî ji bo çalakvanên jîngehê, lêkolîner û rêberên civakê yên ku zirara ekolojîk belge dikin an li hember wê li ber xwe didin re were peyda kirin. Divê zanîna ekolojîk a kevneşopî wekî çavkaniyek hêja ji bo başbûn û domdariya piştî pevçûnê were nas kirin û piştgirî kirin.

b. Pêşvebirina Mafê Jîngeheke Tendurist: Mafê jîngeheke tendurist, ku hêmanên wekî hewaya paqij, ava ewle, erdê berhemdar û gihîştina xwezayê dihewîne, divê di çarçoveyên qanûnî û polîtîkayê yên piştî pevçûnê de bê entegrekirin. Divê ev maf ne tenê wekî armancên jîngehê, lê di heman demê de wekî mafên bingehîn ên mirovan jî werin hesibandin.

c. Damezrandina Mekanîzmayên Tezmînat û Berpirsiyariyê yên Jîngehê: Divê sîstemên serbixwe werin damezrandin da ku di serdema piştî pevçûnê de tazmînatên jîngehê binirxînin û fînanse bikin. Divê ev mekanîzma pêkanîna bilez a rehabîlîtasyona ekolojîk misoger bikin û zirarên jîngehê li gorî daxwazên din ên piştî pevçûnê bidin pêşiyê.

4. Fînansmana Domdar ji bo Avakirina Aştiya Kesk

Ji bo ku prensîbên Dadweriya Veguhêz a Kesk (GTJ) veguherînin çalakiyên berbiçav, fînansmana têrker û domdar pir girîng e.

a. Bikaranîna Fonên Navneteweyî: Divê mekanîzmayên fînansekirina navneteweyî ji bo piştgiriya avakirina aştiya jîngehê werin bikar anîn. Saziyên cîhanî yên wekî Neteweyên Yekbûyî, Saziya Jîngehê ya Cîhanî (GEF), û Fona Avhewayê ya Kesk (GCF) divê bi balkişandina bêtir li ser têkiliya di navbera jîngeh û pevçûnê de piştgiriyê bidin xebatên di vî warî de. Guhertinên di pêşanîyên saziyan de, wekî zêdebûna balkişandina Banka Cîhanî li ser girêdana avhewa-pevçûnê, dikarin derfetên nû ji bo entegrekirina armancên jîngehê di pêvajoyên aştî û vejînê de pêşkêş bikin.

b. Pêşvebirina Mekanîzmayên Fînansekirina Nûjen: Divê modelên fînansekirinê yên nûjen ên wekî bendên aştiyê û hevkariyên giştî-taybet werin pejirandin da ku fînansekirina pêvajoyên veguherîna kesk a piştî pevçûnan cihêreng û îstîqrar bikin.

Nîrxandina Dawî

Biryara PKKê ya berdana çekan di sala 2025an de nîşana derfeteke dîrokî ye ji bo ji nû ve nirxandina aştiyê li Rojhilata Navîn ne tenê wekî çareseriyek siyasî, lê wekî pêvajoyek veguherîner ku dadweriya jîngehê, hêzdarkirina civakê û vejandina ekolojîk dihewîne.

Bi pejirandina prensîbên GTJ, çêkerên polîtîkayê, aktorên civaka sivîl û saziyên navneteweyî dikarin bibin alîkar ku mîrata zirara jîngehê neyê paşguhkirin, û vejîna piştî pevçûnê berfireh, domdar û dadperwer be. Ev tê vê wateyê ku jîngeh hem wekî qurbanî û hem jî wekî aliyekî beşdar di pevçûnê de were naskirin û aştîyek were avakirin ku ne tenê têkiliyên siyasî, lê di heman demê de ekosîstem û civakên ku jiyanê didomînin jî sererast bike.

Riya li pêş ne diyar e, lê ev kêlî şansek kêmdîtî pêşkêş dike ji bo avakirina pêşerojek ku li ser lênêrîna

ekolojîk, tevlîbûn û berpirsiyariya hevbeş kok digire. Ew şansek e ji bo derbasbûna ji wêrankirinê ber bi vegerandinê, ji bêdengiyê ber bi naskirinê, û ji pevçûnê ber bi aştiyek ku hemî şêweyên jiyanê dihewîne.

Referans

1. BIA News Desk. Full text: PKK statement during disarmament ceremony. Bianet (2025).
2. Killean, R. & Dempster, L. Green Transitional Justice. (Routledge, Abingdon, Oxon [UK] ; New York, NY, 2025).
3. Munive, J. & Stepputat, F. How Non-State Armed Groups Engage in Environmental Protection. (2023).
4. Bullard, R. D. Unequal Protection: Environmental Justice and Communities of Color. (Sierra Club Books, San Francisco, 1994).
5. Pulido, L. Flint, Environmental Racism, and Racial Capitalism. Capital. Nat. Social. 27, 1–16 (2016).
6. Ide, T. et al. The Future of Environmental Peace and Conflict Research. Environ. Polit. 32, 1077–1103 (2023).
7. Conca, K. & Wallace, J. Environment and Peacebuilding in War-torn Societies: Lessons from the UN Environment Programme's Experience with Postconflict Assessment. Glob. Gov. 15, 485–504 (2009).
8. Ide, T. The dark side of environmental peacebuilding. World Dev. 127, 104777 (2020).
9. Kyrou, C. N. Peace Ecology: An Emerging Paradigm in Peace Studies. Int. J. Peace Stud. 12, 73–92 (2007).
10. Alici, N. Transitional Justice and the Kurdish Conflict: A Grassroots Approach. (Routledge, Abingdon, Oxon [UK] ; New York, NY, 2026).
11. Transitional Justice in the Twenty-First Century: Beyond Truth versus Justice. (Cambridge University Press, Cambridge, 2006).

Dr. Pınar Dinç, Lêkolînerek li ser Nexşeya JîngehPevçûnan li UNU-INWEH û Profesorê Alîkar ê Zanistên Siyasî li Navenda Lêkolînên Pêşketî yên Rojhilata Navîn li Zanîngeha Lund e. Lêkolîna wê li ser lêkolînên aştî û pevçûnên jîngehê, bi taybetî têkiliya di navbera hêza siyasî, avhewa û guherîna jîngehê, hilweşîna ekolojîk, otorîterîzm, berxwedan û koçberiyê disekine.

Dr. Lina Eklund, li UNU-INWEH Lêkolînerek e di warê Ewlekariya Jîngehê, Nakokî û Koçberiyê de, profesorek hevkar li Beşa Erdnîgariya Fizîkî û Zanistên Ekosîstemê li Zanîngeha Lund, û lêkolînerek li Navenda Lêkolînên Pêşketî yên Rojhilata Navîn li Zanîngeha Lund. Ew di warê dînamîkên pergala erdê de di çarçoveya koçberî û pevçûnên çekdarî de, bi karanîna rêbazên çavdêriya erdê û analîza fezayî pispor e.

Dr. Mir Matin, Rêveberê Bernameya Analîtîkên Jeospatal, Avhewa û Binesaziyê li UNU-INWEH e, li wir ew li ser sepandina çareseriyên çavdêriya Erdê û jeoagahdariyê ji bo kêmkirina xetereyan û zêdekirina berxwedanê dixebite.

Profesor Kaveh Madani, rêveberê UNU-INWEH û profesorê lêkolînê li Enstîtuya Sîstemên Erdê yên Ji Dûr Tesbîtkirinê (CUNY CREST) a Zanîngeha Bajarê New Yorkê ye, û pisporiya wî di modelkirina pergalên tevlihev ên mirov-xwezayê de ji bo şîreta polîtîkayê ye.

doi: 10.53328/INR25PDR003
ISBN: 978-92-808-6133-4

Ev Kurtenivîsa Siyasetê cara yekem di Îlona 2025an bi zimanê Îngilîzî hate weşandin (doi: 10.53328/INR25PDR003) û wergerandina Kurmancî ji hêla Muhammed Kaya ve hate çêkirin.

Daxuyanî: Nêrîn û ramanên ku di vê gotarê de hatine diyar kirin, ne hewce ye ku polîtîka an helwesta fermî ya Zanîngeha Neteweyên Yekbûyî nîşan bidin.

Pêşniyara Çavkanî: Dinç, P., Eklund, L., Matin, M., Madani, K. (2025). Ji Şer Ber Bi Aştiyê Ve: Bêçekkirina PKKê û Potansiyela Kesk Ji Bo Aştiyê Li Rojhilata Navîn. ZanîngehaNeteweyên Yekbûyî Enstîtûya Av, Jîngeh û Tenduristiyê (UNU-INWEH), Richmond Hill, Ontario, Kanada. doi: 10.53328/INR25PDR003